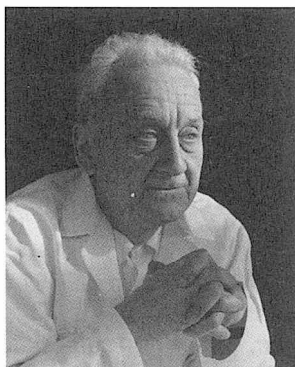

Egy tragikus tévedés és következményei A SZOCIALISTA CENZÚRA KIHÚZÁSAI SZENT-GYÖRGYI ALBERT ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSAIBÓL*

E szerény munkánkkal szeretettel és tisztelettel köszöntjük Péter László Professor urat 90. születésnapja alkalmából!

Egyben hálánkat fejezzük ki azért, hogy a Szent-Györgyi kutatásban is „megnemalkuvó értelmi tisztességgel” mindenkorra követendő példát állított elénk filológiai pontosságból és újszerű tudományos megközelítésmódból.

A szerzők

„Ez egy borzasztóan tragikus tévedés volt, végzetes következményekkel” – az idézet Szent-Györgyi Albert egyik önéletrajzi írásából való, a kommunista új világ bekövetkeztének mítoszát kommentálja ilyen tárgyilagos megkeseredettséggel a szerző. Azon sorok egyike, amelynek kihagyásával a Nobel-díjas természettudós visszaemlékezései rendszerbaráttá szelídültek 1983-ban.

Szent-Györgyi két önéletrajzi jellegű visszaemlékezést írt, mindkettőt már amerikai emigrációjában, szerkesztői felkérésre. Az első 70. születésnapja alkalmából 1963-ban az *Annual Review of Biochemistry* című folyóirat kérésére *Lost in the twentieth century*¹ címen jelent meg. Magyar fordításban az *Elveszette a huszadik században* címen található, amint lentebb látni fogjuk ez nem teljesen egyezik meg az eredeti angollal. A másik, rövidebb írás 13 évvel később 1976-ban professzor Per-Olov Löwdin felkérésére készült és egy kvantumbiológiai symposionon először szóban hangzott el. Írásos formában *Some reminiscences of My Life as a Scientist*² címen a konferencia összefoglalója tartalmazza, kevésbé ismert munka. Annál is inkább, mivel a két visszaemlékezésnek összevont magyar fordítása jelent meg – *Elveszette a huszadik században*³ – címen, amely ugyan részleteket ígér mindkét munkából, de túlnyomórészt, amint címében is utal rá, az 1963. évi *Lostra* épít. A *Some Reminiscences*ből csupán két bekezdést fordít le és dolgoz bele a szövegbe a szerkesztő. Sajnos az eredeti *Lost* szövegét sem pontosan adja vissza, hanem feldarabolva, átszerkesztve, elegyítve a *Some reminiscences*szel és lényegi gondolatokat kihagyva belőle.

1 *Munkánk létrejöttében hálás köszönettel tartozunk Pál József professzor úrnak, lankadatlan biztatásáért és felülmúlhatatlan szakmai irányításáért.

Annual Review of Biochemistry 1963. vol. 32.p. 1-15. Internetcíme:

<http://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.bi.32.070163.000245%20> letöltés dátuma: 2015. okt. 26.

Valószínűleg a kötet szerkesztő Virginia Caldwell kérte meg Szent-Györgyit a visszaemlékezés megírására, ami a folyóirat vezető cikke lett. Továbbiakban *Lost* címen idézem.

2 *Some Reminiscences of My Life as a Scientist*. Int. J. Quantum Chem.: Quantum Biology Symp.No. 3.(Proceedings of the International Symposium on Quantum Biology and Pharmacology) p. 7-12. 1976.

A továbbiakban *Some reminiscences* címen idézem.

3 Szent-Györgyi Albert: Válogatott tanulmányok. Gondolat. Budapest 1983. p. 29-56. A bevezető oldalon ez az útbaigazítás áll: Részletek a *Some Reminiscences of My Life as a Scientist* (International Journal of Quantum Chemistry. Quantum Biology Symp. No. 3, 7-12., 1976) és hetvenedik születésnapja alkalmából írt *Lost in the Twentieth Century* (*Annual Review of Biochemistry*, 32, 1-14, 1963) című közleményeiből.

Munkánk célja az eredeti angol szövegek áttanulmányozásával kiemelni a hiányosságokat és bemutatni, hogy 1983-ban is mennyire szigorúan működött a szocialista cenzúra még egy Nobel-díjas természettudós esetében is. Tanulmányunkban mondatról-mondatra haladva tekintjük át a *Lost* szövegét és emeljük ki a hiányokat, majd a *Some reminiscences*ből hangsúlyozzuk azon megállapításokat, amelyek az egész mű ilyen mértékű elhagyására ösztönözhatték a korabeli cenzorokat. Figyelembe veendő, hogy két különböző hangvételt, szerkesztettséggű szépirodalmi alkotásról van szó és az idézett szövegek az olvasóban olykor azt a benyomást kelthetik, hogy azok a levegőben lógnak:

ezért igyekszünk némi magyarázattal pótolni a hiányzó szövegkörnyezetet. Érzékeltetni szándékozunk azt is, hogy a kihagyások következtében hogyan, mennyire sérült az eredeti szépírói szándék. A kihagyásokat és azok magyar fordítását vastag betűvel jelöljük. Vizsgálódásainkat rögtön a Nobel-díjas szerző életének kevésbé ismert, szomorú érdekességével kezdjük. A *Lost* legelején reflektorszerűen világít rá életének egy-egy mozzanatára a szerző. Életeseményeiből ellentétpárokat alakít ki (gazdagság – szegénység, Hitler – a svéd király, oroszok – amerikaiak stb.) példázva ezzel a bonyolult történelmi kort, az egyéni sors kiszolgáltatottságát a történelemnek. Egyébként

íronikusan kórtörténetnek (case history) nevezi élet-történetét,¹ ezzel az orvosi párhuzammal is érzékeltetve a kor beteges voltát. Rögtön származása kapcsán feltűnik a gazdagság – szegénység ellentéte, mikor így ír családjáról: „as the son of the wealthy landowner and I had no worries about my future.” azaz: „gazdag földbirtokos fiaként nem igen kellett aggódnom a jövőm miatt”. A következő mondatban a gazdag (wealthy) szót szeretné ellenpontosítani az éhség (hunger) megemlítésével, ami itt a szegénység szinonimájaként jelenik meg. Életrajzából tudjuk, hogy fiatalkorában, hamburgi tartózkodása idején komoly megélhetési gondjai voltak és a kevés kutatói fizetésből csak felesége és leánya tudott kielégítően táplálkozni.²

„A few years later I find myself working in Hamburg, Germany, with a slight hunger edema.”³

Magyarul:

„Néhány évvel később azon kapom magam, hogy Hamburgban dolgozom egy enyhe éhségödémával.”⁴

Nem tudhatjuk, hogy miért került kihúzásra ez a szomorú tény.

A következőkben bátrabb volt a cenzúra, mert egy teljes mondatot ítelt kihagyásra. Mivel az egész mű újra lett szerkesztve, utóbb került sor a gyermekkor tárgyalására. Ennek kapcsán Szent-Györgyi fontosnak tartotta kiemelni azt – nemcsak írásaiban, hanem szavakban is –, hogy mennyire későn érő gyermek volt. Szerette részletezni küzdelmeit anyai nagybátyjával, Lenhossék Mihállyal, a híres hisztológus professzorral, a család szellemi vezetőjével, aki Szent-Györgyi kamaszkoráig mindig lekezelően nyilatkozott unokaöccse értelmi teljesítményéről. Kamaszkorában aztán fejlődése hirtelen felgyorsult és nagybátyja is egyetértett azzal, hogy az orvosegyetemen folytassa tovább tanulmányait. A sors Szent-Györgyit igazolta, hisz bizonyítási kényszerével egészen a Nobel-díjig jutott el. Szent-Györgyi a következő tanulsággal zárja le az epizódot. „I have mentioned this early history of mine because it suggests that no final judgment should be made of children at too early an age.”⁵ („Azért említettem meg életem ezen korai szakaszát, mert megmutatja, hogy nem szabad végleges ítéletet alkotni a gyerekekről túl fiatal korban.”)

1 V. ö. Lost p. 3.

2 „Az étkezésre szánt pénzt még így is a két Nellire költötték. Az egy évig tartó koplalás miatt Albertnél éhségödéma alakult ki, melynek első tüneteként a keze dagadt meg.”-írja a hamburgi Tengerészeti és Trópusi Intézetnél töltött időről (1920-21) életrajzírója, Moss, valószínűleg Szent-Györgyi közlése alapján. V. ö. R. W. Moss: Szent-Györgyi Albert. Typotex, Budapest. 2003. p. 49.

3 V. ö. Lost p. 1.

4 Éhségödéma vagy éhezési ödéma (dystrophia alimentaris) meghatározása: Tartós éhezés során kialakuló szindróma, melynek tünetei az egész testre kiterjedő vizenyő...Főleg olyankor észlelhető, amikor a plazma összfehérje szint a 3g/100g és az albumin 1,5 g/100g érték közelébe jut. Lásd Orvosi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. I. kötet A-D. p. 896.

5 Lost p. 4.

Érthetetlen, hogy miért kellett ezt a szép életbölcsest kihalványítani a szövegből. Ahogy őszintén sajnálhatjuk azt a kihúzott teljes bekezdést is, amelyben egy apáca (Angelika nővér) jócselekedetét meséli el a Nobel-díjas tudós. De itt már szóba kerülnek a kommunisták is, a Tanácsköztársaság kapcsán. Előtte azonban kitér az elcsatolt Pozsonyból való kényszerű távozásra, amikor is egy éjszaka munkásnak öltözve menekítették ki tudományos felszerelésüket az egyetemi kapun, amely állandó őrizet alatt állt. Majd újból három pont helyettesíti a következő szövegrészt.

„Meanwhile, in Hungary, the communists took over, which meant a complete loss of all my belongings. At the very last moment, I rescued one thousand English pounds. These I shared with my Mother, whom I visited at Budapest. For such a visit the wintry Danube had to be crossed in a small overcrowded boat at night, at a point where there were no Czech patrols, who shot at sight. In my company was a nun, Sister Angelica, who was deadly frightened and clung to me desperately. On my return I had to spend a night in the snow and arrived in Pozsony with a grave pneumonia. I probably owe my life to the devoted nursing of sister Angelica. After this, I took my wife and child and steered west. The English pounds allowed me to live, very modestly, for a little while, during which time I wanted to gratify my desire to do research.”⁶ („Mindeközben Magyarországon a kommunisták átvették a hatalmat, ami egyben az összes tulajdonom elvesztését is jelentette. A legutolsó pillanatban, sikerült kimentenem 1000 angol fontot. Ezt később megosztottam édesanyámmal budapesti látogatásom alkalmával. Ezen utazás során át kellett kelni éjszaka a télies Dunán egy túlsúfolt csónakon, olyan ponton, ahol nem voltak cseh járőrök, mert azok a tűzparancs értelmében azonnal lőttek. A társaságomban volt egy apáca, Angelika nővér, aki halálosan meg volt rémülve és kétségbeesetten kapaszkodott belém. Visszafelé, egy éjszakát a hóban kellett töltenem és súlyos tüdőgyulladással érkeztem meg Pozsonyba. Valószínűleg, az életemet köszönhetem Angelika odaadó ápolásának. Ezek után, felkerekedtünk a családommal és nyugat felé vettük az irányt. Az angol font lehetővé tette, hogy nagyon szerényen éldegéljünk egy rövid ideig, ami alatt ki akartam elégíteni a kutatás iránti vágyamat.”)

A szövegből nyilvánvaló, hogy az 1919. évi kommunista hatalomátvétel a tudós családjának elszegényedését hozta magával.⁷ Ezt a momentumot másik kisesszéjében is megemlíti.⁸ Életrajzírója is felidézi az utolsó va-

6 Lost p. 5.

7 Félve a kommunista hatalomátvételtől, Szent-Györgyi bátyja, Szent-Györgyi Pál a családi birtokokat eladta, helyettük budapesti ingatlanokat vásárolt. Azonban ezeket is kénytelen volt áron alul eladni, majd a háború utáni infláció elérteketlenítette a pénzüket. Szent-Györgyi a kevés maradék vagyont váltotta át fontra, így biztosított rövid ideig tartó megélhetést maguknak. V. ö. Moss id. mű p. 38-45.

8 „Annak idején elég tekintélyes vagyont örököltem, ezt az

gyonmaradékot fontra váltó Szent-Györgyit, aki mind-
ezek után 1919 decemberében nekivág Európának,
mert nem lát érvényesülési lehetőséget magának ha-
zájában.⁹ Azonban amíg életrajzírója, Moss jó érzékkel
és tapintatosan a tudásvágyat jelöli meg legfőbb indok-
ként Szent-Györgyi 1919. évi távozásában, addig a fenti
szerzői szövegből is jól kiolvasható, hogy a kommunis-
ta hatalomátvétel okozta vagyonszerzés, az itthoni elle-
hetetlenülés is nagyban hozzájárult az „emigrációhoz”.
A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt Pozsonyból Bu-
dapestre való veszélyes utazást megszépítette Angelika
nővér társasága, akinek áldozatkészségét csak akkor ta-
pasztalhatta meg Szent-Györgyi igazán, mikor a vissza-
út után a pozsonyi kórházban véletlenül éppen az ott
szolgáló Angelika kezei közé kerül. Az ő lelkiismeretes
és kitartó ápolásának köszönhetően sikeresen felépül
– a hóban töltött éjszaka következtében kialakuló – na-
gyon súlyos betegségből.¹⁰

A következőkben rátér az 1945-ös eseményekre, ami-
ket a következő sorokkal vezet be. „A nácizmussal
szemben érzett mélységes ellenszenvünkkel halálos
politikai bünt követtünk el – ábrándoztunk. Így el-
hittük, hogy miután Hitlernek vége lesz, hogy a béke
nagy aranykorát megteremtsük, mindössze annyit
kell tennünk, hogy a szovjetek felé jóindulatot mu-
tatunk...” Itt a három pont a következő szövegrész
kihagyását jelöli: „It is true that in the short com-
munist period of Hungary, after World War I, the
Communists behaved very badly, but that was
long ago. A new world was to come. This was a
most tragic error with fatal consequences.” („Az
igaz, hogy Magyarországnak az első világháború
utáni rövid kommunista időszakában, a kommu-
nisták nagyon csúnyán viselkedtek, de ez már
régen volt. Egy új világ volt érkezőben. Ez egy
borzasztóan tragikus tévedés volt, végzetes kö-
vetkezményekkel.”)

Ez a három mondat új megvilágításba helyezheti
Szent-Györgyi életművének egy sokat vitatott momen-
tumát: a kommunista hatalomhoz való viszonyát. Itt
Szent-Györgyi visszautal a Tanácsköztársaságra, amely
a kommunista hatalomgyakorlás módjáról az egész
magyar közvéleményben mély és fájó nyomokat ha-
gyott. A mai Szent-Györgyi kutatás vitathatatlanul ki-
mutatta a tudós nagyon sokoldalú kötődését az össze-
urópai kultúrához. Filozófiai műveiben az egész gene-
rációját foglalkoztató kérdések megválaszolásában je-
len van kora legjelentősebb gondolkodóinak hatása.¹¹

első világháború elfújta. Ott álltam, mint kezdő egy feldúlt
országban, négyévi katonáskodás után, és nem volt másom,
mint égető tudásvágyam és családom, melyről gondoskodni
kellett.” Szent-Györgyi: Az élet lényegéről. (1946) In: Az élő
állapot; Válogatott írások. Kriterion, Bukarest, 1973.

9 V. ö. Moss p. 44-45.

10 V. ö. Moss p. 42-43.

11 V. ö. Pál József: Az élet egységétől a tudatformák
egyenrangúságáig. Szegedi Egyetemi Tudástár 1. Szent-
Györgyi Albert szellemi öröksége p. 201-217. Szerző
cáfolhatatlanul bebizonyítja Szent-Györgyi műveiben J.
Benda figyelmeztetésének (Az írástudók árulása), Oswald
Spengler víziójának (A Nyugat alkonya) és Ortega Y Gasset:
A tömegek lázadása című művének hatását.

Széles baráti köre felölelte csaknem az egész magyar
értelmiséget,¹² és gondolkodásában osztozott ezen
réteg alapvető meglátásaiban. Nem nehéz irodalmi
párhuzamot sem találni Szent-Györgyi fenti gondol-
ataihoz egy másik hajdan szintén emigrációban élő ma-
gyar író tollából, Márai Sándoréból. Tudjuk, hogy Má-
rai tudósportrét írt Szent-Györgyiről 1937-ban a Pesti
Hírlapban a Nobel-díj elnyerése kapcsán, és megjelen-
tette egy írását is a Szent-Györgyi Albert és Zilahy La-
jos szerkesztette Irodalom-Tudomány című folyóirat-
ban.¹³ Ő így ír a Tanácsköztársaságról: „Ez az „akció”
a kommunista kísérlet volt, amely az első világháború
után megkísérelte Magyarországon megvalósítani az
akkor még Oroszországban is csak erjedő bolsevista
eszmét és gyakorlatot. Később iparkodtak a balolda-
liak ezt a kísérletet ártatlan közjáték, jelentéktelen
politikai betét címkéjével könyvelni el. A valóságban
nem volt az. Ez a közjáték nemcsak a bankárokat, a
gyárosokat, a feudális földesurakat az aranygalléros és
gérokos magyar közhivatalnokságot riasztotta meg,
hanem mély és messzire hullámló indulatokat ka-
vart fel az egész társadalom öntudatában.”¹⁴ Az 1945-
ben Moszkvából hazatért kommunisták is tudták ezt.
„Olyan pontosan tudták, hogy sajtójukban, politikai
szemináriumaikon 1949-ig soha egyetlen szóval sem
volt szabad említeni az 1919-es magyar Tanácsköztár-
saság véres kísérletének szomorú emlékü hőseit. [...] A
magyar társadalom a három évtizedben¹⁵ mindvégig
emlékezett erre a véres és romboló közjátékra.”¹⁶
Amint látható Szent-Györgyi és Márai meglátásai telje-
sen megegyeznek az 1919. évi eseményeket illetően,
sőt a természettudós utóbb önkritikát gyakorolva hi-
báztatja önmagát – mint felelős írástudó ember – a
jöhízemű „feledékenységeért”. Mindkettőjük írói
szándéka ugyanaz: dokumentálni az utókornak az
eseményeket és hangsúlyozni az egyén felelősségét
azokban. Munkáikban a magyar szellemi elit meglá-
tásaként tükrözik az eseményeket, de az egész ma-
gyar társadalom oldaláról. Ki kell emelnünk, hogy
Szent-Györgyi ezen gondolatai pontosan, csonkítások
nélkül soha nem láttak napvilágot. Kiváló életrajzíró-
ja ugyan idézi az első két mondatot, csak sajnos nem
említi meg a forrását.¹⁷ A summázó harmadik mondat
(„Ez egy borzasztóan tragikus tévedés volt végzetes
következményekkel”) pedig elmarad nála.

12 „A rendszeres, havonkénti fogadáson sok népszerű művész
is megjelent, színészek, festők, írók, akikkel jó alkalom nyílt
személyes ismerkedésre és beszélgetésre.” Részlet egyik
tanítvány visszaemlékezéséből. Lásd Varga László: Kiválóság
és jellem: Szent-Györgyi Albert, az ember. Magyar Tudomány
169. évf. 2008/7. sz. p. 849-854. Internetcíme: <http://www.matud.iif.hu/08jul/07.html> letöltés dátuma: 2015. november 29.

13 Márai Sándor: A szenvedély. Irodalom – Tudomány. 1945.
december 1. sz. p. 33-35.

14 Márai Sándor: Hallgatni akartam. Helikon 2013. p. 41.

15 1919 és 1949 között. Márai az Egy polgár vallomása III.
kötetének egyik felében (Hallgatni akartam) osztályának a
polgárságnak és az íróknak, mint írástudónak a felelősségét
tárgyalja a társadalmi történések tükrében az Anschlusstól
kezdve a kommunista hatalomátvételig.

16 U. o. p. 42.

17 Moss p. 167.

Az 1945 után történeteket tárgyalva újabb kihagyásokat fedezhetünk fel a magyar fordításban. Ilyen a Sztálinnal való találkozás leírása, megindoklása. Mint ismeretes Szent-Györgyi kétszer járt a Szovjetunióban, először a Nobel-díj elnyerése előtt, 1935-ban, amikor a 15. Nemzetközi Élettani Konferencia alkalmából Leningrádba és Moszkvába látogatott, majd 10 évvel azután – már Nobel-díjasként – a Szovjet Tudományos Akadémia 220. évfordulójára rendezett ünnepek alkalmával közel két hónapot töltött ott.¹⁸ Cáfolnunk kell Mossnak azt a megállapítását, hogy Szent-Györgyi csak egyszer járt a Szovjetunióban,¹⁹ hisz maga Szent-Györgyi számol be egy magyar nyelvű visszaemlékezésében a kétszeri utazásról,²⁰ egyetértünk azonban életrajzírójával abban, hogy 1945-ben valószínűleg csak egyszer járt ott.²¹ Az 1945. évi látogatása során kísérli meg a találkozást Sztálinnal, sajnos sikertelenül. Erről így ír:

„I went to Moscow with the hope of seeing Stalin. What made me want to meet him was the fact that the Soviet Army in Hungary behaved very badly. Near my home town a Hungarian regiment laid down its arms, not wanting to fight for Hitler. The whole regiment was crowded into a small prison where it was soon exterminated by typhus fever. In Budapest the ends of streets were suddenly closed by Soviet soldiers and all the younger men were herded together. Their documents were taken away, which wiped out their identity. About 30-40000 men were arrested this way and then herded to Czegled, a nearby camp where there was no food and poor sanitation. Dysentery and typhoid began to decimate them. The screams could be heard from long distances. Those who were left were herded into trains, the doors of which were sealed; nobody knew where they went. We could not guess, at that time, that these people were simply taken to Russia as slaves, the whole transaction recalling the darkest days of African slave trade. With our wishful thinking we tried to find excuses for the Soviet atrocities. We even tried to find excuses for the individual misbehavior of Soviet soldiers; war is a beastly business, and makes beasts of men. So, I went to Moscow with the hope of being able to tell Stalin what was going on in Hungary, that we Hungarians wanted to be friends with the Soviet

but couldn't be if he did not end this rule. I asked for an interview and was taken into the Foreign Office before Mr. Decanozov, who had to find out what I wanted from Stalin. Mr. Decanozov must have been a very high official because he was later executed together with Beria. He asked me what I wanted. I told him. His reaction was unexpected: he began to shout. At this moment I felt that what I thought to be the overzeal of local commanders was all planned in Moscow.”²² („Elmentem Moszkvába azzal a reménnyel, hogy találkozom Sztálinnal. Ami rávett engem arra, hogy találkozzak vele, az a tény volt, hogy a Szovjet Hadsereg nagyon csúnyán viselkedett Magyarországon. Szülővárosomhoz közel egy magyar ezred letette a fegyvert, nem akartak Hitlerért harcolni. Az egész ezredet bezsúfolták egy kis börtönbe, ahol hamar a tifusz áldozatává váltak. Budapesten a szovjet katonák váratlanul lezárták az utcákat és a fiatalabb férfiakat összeterelték. A dokumentumaikat elvették, ezáltal megsemmisítették személyazonosságukat. Körülbelül 30-40000 férfit tartóztattak le így és egy közeli táborba, Ceglédre vitték őket, ahol nem volt étel és megfelelő higiéniai körülmény sem. Vérhas és tifusz kezdte el őket tizedelni. A sikolyokat messziről is lehetett hallani. Akik életben maradtak, azokat vonatokra terelték, az ajtókat bezárták; senki sem tudta, merre mennek. Akkoriban nem gyanítottuk, hogy ezeket az embereket egyszerűen rabszolgaként Oroszországba szállítják, az egész intézkedés az afrikai rabszolga-kereskedelem legsötétebb napjait idézte fel. Jóhiszemű gondolkodásunkkal próbáltunk kifogásokat keresni a szovjet atrocitásokra. Még azt is megpróbáltuk, hogy a szovjet katonák egyéni illetlen viselkedésükre is találjunk kifogásokat; a háború egy bestiális dolog, mely során az ember vadállattá válik. Tehát elmentem Moszkvába, azzal a reménnyel, hogy elmondhatom Sztálinnak mi folyik Magyarországon, hogy mi magyarok barátkozni szeretnénk a szovjetekkel, de nem tudunk, hacsak nem törli el ezt az rendelkezést. Kérve nyeltem egy beszélgetést és elvittem a Külügyminisztériumba Mr. Dekanozovhoz, akinek ki kellett derítenie, hogy mit akarok Sztálintól. Mr. Dekanozov egy elég magas beosztású hivatalnok lehetett, mivel később Beriával együtt végezték ki. Megkérdezte, hogy mit akarok. Elmondtam. A reakciója váratlan volt, elkezdett kiabálni. Ebben a pillanatban éreztem, hogy amit a helyi parancsnokok túlbuzgóságának tartottam, az mind Moszkvából ered.”)

Erről a nagyon érdekes eseményről kiváló életrajzírója is beszámol,²³ többször szó szerint idézve Szent-Györgyit, de sajnos elfelejti közölni a forrást. Párhuzamba vonja az időközbeni amerikai eseményekkel és kisebb részletekre tördelve idézi fel a történeteket. Szent-Györgyi másik visszaemlékezésében (Some reminiscences) még megtoldja az esemény komment

18 A két látogatást és annak összefüggéseit illetően lásd Tasiné Csúcs Ildikó, Szent-Györgyi Albert tudománymentő tevékenysége és annak gyökerei hazánkban 1945 után. Szegedi Egyetemi Tudástár I. Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2014. p. 217-232.

19 Moss p. 322.

20 „Először 1935-ben jöttem közvetlen érintkezésbe a Szovjet tudományával [...] másodszor 1945-ben léptem az Unió földjére...” Lásd Szent-Györgyi Albert: Élményeim a szovjet természettudománnyal kapcsolatban. In: A harmincéves Szovjetunió 1917-1947. Corvina, Budapest. p. 164-167.

21 Amikor Szent-Györgyi Moszkvába való „visszatérésről beszél” Mossnál, valószínű, hogy éppen az 1935. évi utazására céloz, mint előzményre.

22 Lost p. 11-12.

23 Moss id. m p. 168-171. passim

tálását a következő gondolatokkal: „I instinctively understood that the treatment of Hungary was planned in Moscow, by Stalin, with the idea to bring the Hungarian level of life down below that of the Soviet.”²⁴ („Ösztönösen megértettem, hogy a Magyarországgal való bánásmódot Moszkvában Sztálin tervelte ki, azzal a szándékkal, hogy a magyar életszínvonalat lesüllyessze, a szovjetnél lejjebb.”)

A Szovjetunióból való visszatérése után így írja le a magyar politikai helyzetet szintén a Some reminiscencesben: „Returning to Hungary, I found my home destroyed. I found myself to be an important public figure. I was the big fish in the small pond and I decided to use my influence to create a mutual understanding between the Russian and Hungarian peoples. Hungarian people instinctively hate the Russians. I knew that the Soviet rule would stay and my country's culture could not be rebuilt fighting with the occupying forces. I found understanding made difficult by the Russian occupational forces, who greatly misbehaved, robbed, ruined everything, and did not respect human rights, which I ascribed to the fact that war is a beastly business and makes beasts out of humans.”²⁵ („Visszatérve Magyarországra, otthonomat romokban találtam. Azon kaptam magam, hogy egy fontos közéleti szereplő vagyok. Egy nagy hal voltam egy kis tóban²⁶ és elhatároztam, hogy befolyásomat latba vetem az orosz és magyar nép közötti kölcsönös megértés érdekében. A magyar nép ösztönösen²⁷ gyűlölte az oroszokat. Tudtam, hogy a szovjet uralom marad és hogy hazám kultúráját nem lehet újjáépíteni a megszálló erőkkel való állandó harc során. Úgy láttam, a megértést nehezíti az orosz megszálló seregek csúnya viselkedése: raboltak, mindent tönkretettek, nem tartották tiszteletben az emberi jogokat, mindezt annak a ténynek tulajdonítottam, hogy a háború egy bestiális dolog és az emberekből vadállatokat csinál.”)

A Nobel-díjas tudós kommunista hatalomhoz való viszonyának témáját tovább árnyalják a fenti, eddig csak kihagyásokkal illetve más összefüggésben közölt gondolatok. Az egész probléma átfogó tárgyalása azonban egy másik értekezés témája lehet.

A következő 'elhallgatott' rész a tőkés barát, Ráth István letartóztatását írja le. Még nem terjedt el eléggé a szakirodalomban, hogy Szent-Györgyi budapesti Biokémiai Intézetét részben egy magyar tőkés finanszírozta,²⁸ ugyanúgy, ahogy a Természettudományi

Akadémia létrejöttében is anyagilag segédkezett.²⁹ Ő volt Ráth István,³⁰ akinek jelentős érdeklőségei voltak gyógyszergyárakban is, Szent-Györgyi és Ráth 1946-tól közösen vezették a Servita Gyógyszergyár és Vegyipari Vállalatot³¹ (1947-től részvénytársaságot) és kiváló amerikai kapcsolataiknak köszönhetően elsőként forgalmazták, amerikai importból, hazánkban a penicillint.³² Az antibiotikum életmentő volt a háború után legyengült és fertőzésekre fogékony népesség ellátásában.³³

Ez derül ki Szent-Györgyi Nagy Ferenc miniszterelnökhöz írott leveléből, amelyben hiányolja az elmaradt állami támogatást (szintén 1/3 rész) A maradék 1/3-ot Szent-Györgyi egy időben saját forrásaiból fedezte. Lásd: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/szentgyorgyi_albert_levellei.html?page=5#kapcs_anyagok letöltés dátuma 2015. november 28.

29 Az akadémia kezdetben egy élelmiszerbolt volt, ahonnan az éhező kutatók elvihették a szükséges élelmiszert. (Lásd alább.) A kezdő tőkét Ráth István nyújtotta, majd Zilahy Lajos és Szent-Györgyi gondoskodott a további fenntartásról. Majd ezen kutatókból alakítja ki Szent-Györgyi és Bay Zoltán a Természettudományi Akadémiát, ami később az újjáalakuló Magyar Tudományos Akadémia III. és IV. osztálya lett. Szent-Györgyi akadémiai küzdelmeiről lásd Pál József id. mű p. 208-215. valamint Tasiné id. mű p. 223-224.

30 A hódmezővásárhelyi születésű Ráth István eredeti végzettsége fogász volt, a 20-as 30-as években részt vett a romániai olajkutatásban, majd 1941-ben Budapesten modern berendezésű szájbélszeti klinikát létesített. A háború után újjászervezte az egész magyar vegyipart és kutatói segítséggel ellátta az egész országot vitaminokkal. Sőt vitaminokat jóvátételi számlára külföldre is szállított. Részlet a Nemzeti Főtanácshoz benyújtott előterjesztésből (kiemelés tőlünk). Az előterjesztés tárgya Ráth István tiszteletbeli doktori címmel történő kitüntetése a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre. Lásd Dobson Szabolcs - Dobson V. Anna: Magyar gyógyszerörténelem 3. Az 1940-es évek máig forgalomban lévő gyógyszerei valamint a magyarországi antibiotikumpiac és gyártás születésének körülményei. Gyógyszereink-OGYI közlemények 60. évf. 1. sz. (2010. február) p. 9-16. Internetcíme: http://www.ogyei.gov.hu/dynamic/Gyogyszereink2010_1.pdf letöltés dátuma: 2015. november 30.

31 A Servita Gyógyszergyár és Vegyipari Rt. (központ Budapest Somogyi Béla út 1.) részvényesei és alapítói a következők voltak: Szent-Györgyi Albert, Gózsy Béla, Deutsch Sándor, Seidl Ottó, Schermann Vilmos, Ráth István, Welczler Dezső, Zemplén Géza. lásd u.o. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/Szentgy%C3%B6rgyi-Albert-mint-gy%C3%B3gyszeripari-tan%C3%A1rsad%C3%B3-a-Servita-Rt-t%C3%B6rt%C3%A9net-1945-1948.pdf> letöltés dátuma: 2015. november 30.

32 Lásd Nagylaki Endre: Miért hagyta el az országot Szent-Györgyi Albert? internetcíme: http://mult-kor.hu/20120612_miert_hagyta_el_az_orszagot_szentgyorgyi_albert letöltés dátuma: 2015 november 29.

33 Ismert legenda, hogy Csontos Gyula színész életét is megmenthette volna az idejében adagolt penicillin. Sajnos a Ráday Imre által külföldről rendelt antibiotikum későn ért ide (1945. aug.1.). Lásd: Galsai Pongrác: Csontos Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1972. p. 165. Magyarországon a penicillin hivatalos forgalmazása 1946.09.29-én a Servita Rt által kezdődött el. Lásd Dobson Szabolcs-Dobson V. Anna id. mű p. 13. 3. táblázat.

24 Some reminiscences p. 12. V. ö. R. W. Moss: Free radical-Albert Szent-Györgyi and the battle over vitamin C. Paragon House New York 2003. p. 150. és Moss id. mű p. 171.

25 Some reminiscences p. 12

26 Szent-Györgyi szívesen használ ilyen hasonlatokat, isztanbuli küldetését is hasonlóval jellemzi: "I was a babe in the woods". Azaz: olyan elveszettnek érezte magát ott, „mint egy csecsemő az erdőben”.

27 Az „instincvityel” Szent-Györgyi egyik kedvenc kifejezése, lásd feljebb „instincvityel understood”.

28 Ráth István az intézet működési költségeinek 1/3-t fizette.

Természetesen a kommunistáknak szemet szűrt a tehetős vállalkozó – különösen az, hogy a vállalat a penicillin hazai előállítását tervezte –, előbb hamis sajtópropagandával járatták le a gyógyszergyárat azzal vádolva őket, hogy nyereszkednek a penicillinen, a magas ár miatt a munkások nem tudnak hozzájutni az életmentő gyógyszerhez.³⁴ Ezzel készítették elő a gyógyszergyárak államosítását, Ráthot személyesen is likvidálni szerették volna, ezért alighogy Szent-Györgyi külföldre utazott, azonnal letartóztatták. Szent-Györgyit Svájcban érte a hír barátja eltűnéséről. Ráth Szent-Györgyi határozott közbenjárására szabadult ki, majd követte a tudóst Amerikába. A kihúzott rész a következő volt: „The Soviet Commander used my absence to get rid of my capitalist friend who financed my laboratory and Academy. He was kidnapped. The next day the Communist papers brought out articles about him, saying that he stole money and ran away. I was informed about the real happenings and put in all my influence to have my friend released. The authorities miscalculated. If I had been in Hungary I could have done nothing. At large, in Switzerland, I could call the World's attention to what was going on in Hungary, and this would have been a bad point in Moscow for our local Communist leaders. My wires to the Prime Minister and the Communist Dictator left no doubt about my determination. My friend was released, and given a passport to leave the

country having „seen too much”. The prevent a second kidnapping, my wife accompanied him by car to Switzerland, hoping that the Soviet would not risk touching her. In Switzerland I learned from my friend what was going on behind the prison walls, which I could never find out at home. This filled me with such profound disgust that I was unable to return. To go back and resist the Soviet made no sense and accepting favours was impossible. So I decided not to return.” („A szovjet parancsnok kihasználta a távolléteimet, hogy megszabaduljon a kapitalista barátomtól, aki támogatta a kutatásaimat és az Akadémiát. Elrabolatták őt. Másnap a kommunista lapok cikkeztek róla azt állítva, hogy pénzt lopott és szökésben van. Én tájékoztam a valós történésekről és mindent megtettem a barátom kiszabadítása érdekében. A hatóságok elszámították magukat. Ha én Magyarországon lettem volna, nem tehettem volna semmit. De szabadlábban és Svájcban fel tudtam volna hívni a világ figyelmét, hogy mi folyik Magyarországon és ez rossz pont lett volna a helyi kommunista vezetők számára Moszkvában. A miniszterelnökkel és a kommunista diktátorral való kapcsolatom nem hagyott egy cseppnyi kételet sem bennem az eltökéltségemet illetően. A barátomat szabadon engedték és adtak neki egy turista útlevelet, hogy elhagyhassa az országot. A következő elrablás megakadályozása végett a feleségem autóval kísérte őt Svájcba, abban bízva, hogy a szovjetek nem kockáztatják meg, hogy a feleségemhez nyúljanak. Svájcban barátomtól megtudtam, hogy mi történt a börtön falai mögött, ami otthon soha nem derült volna ki. Ez olyan mély undorral töltött el, hogy képtelen voltam visszatérni. Visszamenni és ellenállni a szovjet hatalomnak semmi értelme nem volt, továbbra is elfogadni a szívességeket pedig lehetetlen volt. Szóval úgy döntöttem, hogy nem térek vissza.”)

34 Szent-Györgyi és Ráth közös levélben tiltakoznak Bán Antal iparügyi miniszternél a Szabad Nép 1946. november 3-i számában a gyógyszergyárat lejárató névtelen cikk miatt. Kijelentik, hogy éves forgalmuk 267 000 forint volt és nem több millió, ahogy azt az újság állítja, valamint igen nagy mennyiségű penicillint osztottak szét állandóan olyan fizetni nem tudó betegek között, akik a hivatalos ingyen gyógyszer megszerzésének bürokratikus útját nem tudták megjárni. Lásd: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/szentgyorgyi_albert_levelei.html?page=5#kapcs_anyagok letöltés dátuma 2015. november 28.

E szövegrész helyett a következő egy mondat áll a megkezdett új bekezdésben: „Egyik nap elmentem Svájcba, hogy síeléssel frissítsem fel magamat. **Barátom letartóztatásának hírére elhatároztam, hogy többé nem térek vissza...**”

Ezen folyóirat hasábjain megjelent előző munkánkban³⁵ igyekeztünk bebizonyítani, hogy a cenzúra okozta kihagyás mennyire megtévesztette a kutatókat, milyen tárgyi tévedés kialakulását segítette elő. A visszaemlékezésben Szent-Györgyi ezen részlet előtt Zilahy Lajos íróbarátjáról beszélt, majd áttért Ráth Istvánra, a kapitalista barátára, akit letartóztattak a kommunisták és akinek kiszabadításáért Szent-Györgyinek Svájból minden kapcsolatát és bátorságát latba kellett vetnie. A cenzúra azonban törölte a Ráth letartóztatására vonatkozó fenti részeket, így a kutatók úgy gondolták, hogy a letartóztatás a korábban említett barátra, Zilahy Lajosra vonatkozik. (Szent-Györgyi nem nevezte nevén a letartóztatott barátot.) A tévedést először a Szabó-Zallár-féle válogatás közölte, majd innen átment a köztudatba, átvették végül az internetes tartalmak is.³⁶ Mivel életrajzírója, Moss tárgyalja Ráth letartóztatását, a legtöbb Szent-Györgyivel foglalkozó portál igaznak fogadja el a Szabó-Zallár-féle válogatás megállapítását és Moss állítását is, így két barát, Zilahy Lajos és Ráth István letartóztatásáról beszélnek, és ezzel a személyes okkal magyarázzák a Nobel-díjas tudós amerikai emigrációját.³⁷ A valóságban azonban 'csupán' Ráth István letartóztatása és meghurcolása történt meg. Ennek még meggyőzőbb alátámasztására segítségül hívhatjuk másik önéletrajzi írásának a Some reminiscencesnek az eredeti angol szövegét, ahol –ellentétben az előző munkával – Szent-Györgyi nevén is nevezi a kommunisták által letartóztatott barátot: „**The academy was essentially a grocery shop from which every member could take what he needed without pay. The funds were provided by a rich industrialist friend, Dr. Ráth. [...] One day I went to Switzerland to do some skiing. Here I got the news that Dr Ráth, who supported my academy and laboratory disappeared. I knew he must have been put in a Russian prison. I have no time to go into the details, but I got him out, and from him I learned what I could not learn in Hungary: what was going on behind the pri-**

35 Lásd Tasiné Csúcs Ildikó: A három pont titka. Egy hiányos mondat analízise. Szeged 2015. október (27.évf. 10. sz.) p. 41-45.

36 „1947-ben a svájci Alpokban töltött néhány hetet, amikor értesült arról, hogy barátját, Zilahy Lajost letartóztatták. Arra az elhatározásra jutott, hogy nem tér vissza Magyarországra.” Lásd wikipédia Szent-Györgyi szócikke: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent-Gy%C3%B6rgyi_Albert. Letöltés dátuma: 2015. november 22.

37 Csak két internetes oldal címe a sok közül, amelyek két barát Ráth István és Zilahy Lajos letartóztatásáról ír. Újszászi Ilona: A szegedi James Bond az örült majomról http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/a_szegedi_james_bond_az_orult_majomrol/2040179/ letöltés dátuma: 2015. november 28. valamint 120 éve született Szent-Györgyi Albert <http://tortenelemportal.hu/2013/09/szent-gyorgyi-albert-120/> letöltés dátuma: 2015. november 28.

son walls. I could see that Stalin was not an inch better than Hitler.”³⁸ („Az akadémia valójában egy élelmiszerbolt volt, ahonnan minden tag fizetés nélkül elvihette azt, amire szüksége volt. Az alapokat gazdag gyáros barátom, Dr. Ráth biztosította. [...] Egy nap elmentem Svájcba, hogy egy kicsit síeljek. Ott kaptam a hírt, hogy Dr. Ráth, aki támogatta az akadémiát és laboratóriumomat, eltűnt. Valószínűleg egy orosz börtönbe zárták be. Nincs időm, hogy a részletekbe belemenjek, de kihoztam őt onnan és tőle megtanultam, amit nem tudtam volna Magyarországon megtanulni: azt, hogy mi folyik a börtönfalakon belül. Láthatam végre, hogy Sztálin egy cseppet sem jobb, mint Hitler.”)

Ezen részletek a Some reminiscencesből teljes magyarázattal szolgálnak arra is, hogy miért nem fordították le ezt a 11 évvel későbbi (1974) jóval rövidebb, de sokkal tömörebb önéletrajzi esszét önállóan is a szocializmus nyolcvanas éveiben. Bár igaz, hogy sok a hasonló momentum a két visszaemlékezésben, hisz ugyanazon szerző életéről van szó, de ez még nem magyarázza az önálló megjelentetés elmaradását. Sokkal inkább figyelembe veendő az a politikai légkör, ami a 80-as években is óvatosságra intette a kiadókat, lektorokat, amit jól reprezentálnak a szerkesztőségi botrányok, folyóirat-betiltások, lapbezúzások.³⁹

Összefoglalva megállapítható, hogy a szocialista cenzúra bizony kivágta a Nobel-díjas tudós írásaiból a nem kívánatos részeket. Ilyen volt Ráth István bebörtönzése, amelynek a kihúzása egy súlyos tévedés kialakulásához vezetett a szakirodalomban. Ralph W. Moss kitűnő és hiánypótló munkájában olykor szó szerint idézi Szent-Györgyi professzor e két nagyon élvezetes és kedves írását, de sajnos elfelejti közölni az idézetek forrását. Így az olvasó nincs tisztában vele, hogy mit írt Szent-Györgyi maga és mi az életrajzíró kommentárja. Mindeközben Moss sem idézhetett minden epizódot és meglátást az önéletrajzi írásokból, így számunkra, magyarok számára fontos események, gondolatok homályban maradtak.

Jelenleg, 26 évvel a rendszerváltoztatás után, nagyon időszerű lenne átvizsgálni a Nobel-díjas tudós hagyatékát és teret engedni a saját szavaival megfogalmazott saját gondolatainak. Elmaradhatatlanul fontos lenne idegen nyelvű műveit – kiemelten önéletrajzi írásait – a jelen kor követelményeinek megfelelően hitelesen, kihagyások nélkül, a maguk teljességében, filológiai-lag pontosan lefordítva megjelentetni.

Csak így tehetünk eleget annak a kíváncságnak, amit egy másik – egész életében sokat éhező – híres magyar költő fogalmazott meg egy irodalmi Nobel-díjasnak címezve, de mindannyiunk kéréseként, a következőképpen: „az igazat mond, ne csak a valódit”.

Tasiné Csúcs Ildikó-Tasi Domonkos Attila

38 Some reminiscences p. 12.

39 V. ö. Müller Rolf: A Tiszatáj ügy állampárti dokumentációja, 1986. Internetcíme: <http://home.hu.inter.net/kortars/0107/muller.htm> letöltés dátuma: 2015.12.07.